

УДК 349.6

С.О. ЛУШПАЄВ, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Ключові слова: атмосферне повітря, екологічна безпека, відшкодування шкоди, вдосконалення екологічного законодавства

Природні ресурси як об'єкти права власності істотно відрізняються від предметів соціальної сфери. Але разом із тим, об'єкти соціальної сфери - цінності скороминуші. І суспільству важливо вирішити: кому повинна належати природа, її ресурси, хто може найбільш вміло розпорядитися ними, щоб, задовольнивши потреби сьогодення, не нашкодити майбутнім поколінням. Тому правовий режим природи в цілому і атмосфери зокрема повинен бути особливим, відмінним від режиму матеріальних об'єктів соціального середовища.

Науковою основою для проведення дослідження стали праці учених-правознавців у галузі екологічного права: Г.В. Анісімової, А.Г. Бобкової, А.П. Гетьмана, які зробили значний внесок у теоретичну розробку правового регулювання використання атмосферного повітря. Але з огляду на потребу її комплексного дослідження, метою роботи є вивчення проблеми правового регулювання використання атмосферного повітря. Наукова новизна статті полягає у дослідженні правових питань відшкодування шкоди, заподіяної громадянам порушенням їхніх екологічних прав шляхом визначення правової природи правовідносин по використанню атмосферного повітря, механізму її відшкодування.

З урахуванням місця людини в природі, особливої ролі природних ресурсів в суспільному розвитку, відповідальності людини за збереження сприятливого стану навколи-

шнього природного середовища на користь майбутніх поколінь, переважним є розвиток правової доктрини і права навколишнього природного середовища в рамках концепції природних ресурсів як суспільного надбання [1]. Особливе місце серед природних ресурсів нашої планети займає атмосферне повітря і його складова частина озонний шар, у зв'язку з чим особливо важливо вивчити правову природу використання атмосферного повітря.

Деякі дослідники взагалі заперечують за повітрям якість природного ресурсу [2]. Проте, як правильно вказує С.В. Виноградов, така позиція є непереконливою - не дивлячись на те, що атмосферне повітря істотно відрізняється від інших природних ресурсів, воно є матеріальним об'єктом, використання якого є невід'ємною умовою будь-якої діяльності [3, с.26].

Дійсно, атмосфера володіє низкою специфічних рис, що відрізняють її від інших природних ресурсів. Вивченню вказаних особливостей надавалася увага багатьма вченими. Так, В.А. Чичварин одним із перших серед радянських вчених запропонував вважати міжнародними такі ресурси, які в процесі свого природного циклу без втручання людини постійно чи певну частину року знаходяться в межах міжнародних просторів або в різну пору року виявляються на території різних держав. До таких він відносить міжнародні універсальні або «загальнолюдські» ресурси, включаючи природні ресурси відкритого моря, Антарктики, небесних тіл та атмосферне повітря [4, с.10].

На початку ХХ століття В.Е. Грабарь писав: «Воздух можно понимать в двояком смысле: воздух есть вещество, которым мы дышим, но воздух есть и пространство, в котором находится это вещество» [5, с.39]. Свою позицію він мотивував тим, що повітря як газоподібна речовина правової регламентації не потребує, оскільки правового регулювання потребують тільки такі об'єкти, які можуть бути використані в господарстві.

Якщо об'єкт не має господарського значення, то право його не торкається.

М.М. Бринчук в праці «Правовая охрана атмосферного воздуха» вказав, що «неубедительность такой позиции очевидна. Представляется, что подобные размышления были направлены на оправдание названия зарождающейся отрасли воздушного права. Что же касается атмосферного воздуха, то он всегда был природным ресурсом и имел хозяйственное значение. Другое дело, что по объективным причинам в начале XX века в общественном сознании еще не сложилось представление о атмосферном воздухе как о природном ресурсе, качество и количество которого может быть изменено до опасных для человечества пределов, что и вызовет необходимость правового регулирования» [6, с.48].

Таким чином, на сучасному етапі суспільного розвитку практика не висуває перед правом як самостійну задачу регулювання відносин по використанню атмосферного повітря. Правда, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря є видом його використання, подібно використанню водних об'єктів для скидання стічних вод. Виникаючі при цьому суспільні відносини носять підлеглий характер: вони регулюються лише в тій мірі, в якій це необхідне для досягнення мети охорони атмосферного повітря.

Ця наукова позиція, висунута М.М. Бринчуком в 80-х роках XX століття актуальна й сьогодні. Хоча поняття «використання атмосферного повітря» в чинному Законі України «Про охорону атмосферного повітря» взагалі не згадується, тоді як в ст.10 цього ж Закону в попередній редакції прямо вказувалося на використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення. Проте, відсутність в чинному атмосферному законодавстві поняття «використання атмосферного повітря» не означає, що людство не використовує повітря. Атмосфера використовується щодня і щомиті для забезпечення життєдіяльності всього живого на Землі, для успішного протікання певних хімічних реакцій.

С.В. Виноградов ще в 80-х роках XX століття закономірно відзначив: «Нельзя исключить того, что в более отдаленном будущем не встанет вопрос о регулировании потребления кислородного запаса атмосферы при наличии достоверных научных данных о сокращении его содержания или направлении действия на погодные условия и климат в широких масштабах. Целесообразно говорить не только об охране, но и об использовании атмосферного воздуха».

По-перше, атмосферне повітря – це один з найцінніших економічних природних ресурсів; елементи, які входять в його склад, використовуються для виробництва продукції в різних сферах діяльності, зокрема, хімічній, металургійній промисловості, машинобудуванні, енергетиці. В його склад входить ряд важливих компонентів - азот, аргон, криптон, ксенон та інші.

По-друге, правомірно говорити про використання атмосферного повітря в межах загального природокористування. Воно використовується як елемент природного середовища існування і як природна умова її життя. Використання атмосферного повітря проявляється в декількох видах. При цьому експлуатаційні аспекти містяться в правових нормах про охорону атмосферного повітря. Одним із прикладів використання атмосферного повітря є використання цього об'єкту природи в цілях створення сприятливих умов для забезпечення життєдіяльності людини. Такий висновок витікає зі ст.33 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» [7].

По-третє, атмосферне повітря використовується як природний резервуар для викидів забруднюючих речовин.

По-четверте, основні споживачі атмосферного повітря є і його забруднювачами [8, с.322].

Р.Х. Габітов також виділяє різні форми атмосферокористування для життєдіяльності людей, флори та фауни, споживання для виробничих потреб і експлуатації транспорту. Викид шкідливих речовин в атмосферу на підставі дозволів в межах встановлених гра-

нично допустимих концентрацій є, на його думку, видом атмосферокористування. Р.Х. Габітов пропонував удосконалювати облік викидів забруднюючих речовин з урахуванням їх розподілу на так звані «організовані» та «неорганізовані».

Як бачимо, питанням використання атмосферного повітря займалися та займаються багато вчених теоретиків і практиків як вітчизняної, так і зарубіжної науки.

Слід відрізнити використання атмосферного повітря і право користування ним. Перше поняття відноситься до еколого-економічних явищ, а друге слідує розглядати як юридичну категорію.

Право користування являє собою забезпечену державою можливість громадян, юридичних осіб і інших суб'єктів користуватися атмосферним повітрям для задоволення своїх соціальних, екологічних, економічних і інших потреб відповідно до законодавства України і міжнародних угод. Можливість визначає дозволенисть, допустимість з боку держави на експлуатацію (використання) атмосферного повітря в установленому порядку. Приналежність атмосферного повітря з урахуванням його особливостей також здійснюється в двох формах: на праві власності Українського народу і на праві користування.

Р.Х. Габітов в праці «Правовая охрана атмосферного воздуха» вказував, що недоцільно встановлювати право державної власності на атмосферне повітря [9, с.6]. Проте він не знімав питання про можливість і необхідність продовження розгляду даної проблеми в науці.

Сьогодні право власності на атмосферне повітря знайшло своє офіційне закріплення в ст.13 Конституції України [10]. В спеціальному атмосфероохоронному законодавстві такі приписи відсутні. Таким чином, при рішенні питань власності на атмосферне повітря необхідно керуватися нормами Основного Закону, що мають пряму дію.

В ході вивчення Закону України «Про охорону атмосферного повітря» в аспекті

науково-правового аналізу використання атмосферного повітря звертає на себе увагу ст.11 Закону, де вказано, що цей нормативний акт направлений на збереження і відновлення природного стану атмосферного повітря, створення сприятливих умов для життєдіяльності, забезпечення екологічної безпеки і запобігання шкідливої дії забрудненого атмосферного повітря на здоров'я людей і навколишнє природне середовище.

Така мета вказаного Закону, як збереження і відновлення стану атмосферного повітря, забезпечення екологічної безпеки, зрозумілі й логічно виникають із загальних основ охорони всіх природних ресурсів, закріплених в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [11]. Особливу ж увагу викликає така мета - напрям Закону на запобігання шкідливої дії атмосферного повітря на здоров'я людей і навколишнє природне середовище.

Подібний вираз викликає подив і представляється нелогічним, адже атмосферне повітря - життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, як свідчить ст.1 Закону. Як відомо, життя на планеті Земля без повітря неможливе. Таким чином, запобігати впливу атмосфери, хай навіть і шкідливого, на людей та інші живі організми, все рівно, що позбавити їх життя. Ймовірно, законодавець мав намір закріпити положення про запобігання шкідливої дії на здоров'я людей і навколишнє природне середовище тих отруйних і шкідливих хімічних речовин і з'єднань, які знаходяться в повітрі, унаслідок його забруднення стаціонарними або пересувними джерелами викидів.

Думається, що правильніше би законодавчо закріпити вимоги до охорони самого атмосферного повітря від забруднення такими речовинами, а не говорити про захист людини, тваринного і рослинного світу від життєво необхідного повітря. Викладене дозволяє зробити висновок про те, що проблема правового регулювання використання атмосферного повітря в умовах сьогодення є актуа-

льною питанням, тому обумовлює необхідність у закріпленні відповідних норм у екологічному законодавстві України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брінчук М. М. Теоретичні основи екологічних прав людини / М. М. Брінчук // Держава і право. – 2005. - № 5. - С. 11-15.
2. Стайнов П. Правовые вопросы защиты природы : пер. з болг. / П. Стайнов. - М. : Прогресс. – 1974. - 255 с.
3. Виноградов С. В. Международное право и охрана атмосферы / С. В. Виноградов ; отв. ред. Захарова Н. В. - М. : Наука. - 1987.
4. Чичварин В. А. Охрана природы и международные отношения / В. А. Чичварин. - М. : Междунар. отношения, 1970.
5. Грабарь В. Э. Вопросы воздушного права / В. Э. Грабарь. - М., 1974. - Вып. 1.
6. Брінчук М. М. Правовая охрана атмосферного воздуха / М. М. Брінчук. - М. : Наука, 1985. – 174 с.
7. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» : від 21.06.2001 р., № 2556-III // ВВР України. - 2001. - № 48. - Ст. 252 .
8. Екологічне право : навчальний посібник / за ред. проф. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги, В. К. Попова. - Х. : Право, 2005. – 382 с.
9. Габитов Р. Х. Правовая охрана атмосферного воздуха : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. - М., 1986. – 17 с.
10. Конституція України // ВВР України. – 1996. - № 41. – Ст. 546.
11. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» : № 1264-XII // ВВР України. – 1991. - № 41. - Ст. 546.

Лушпаєв С. О. Питання правового регулювання використання атмосферного повітря / С. О. Лушпаєв // Форум права. - 2008. - № 3. – С. 343-346 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08lsovap.pdf>

Проводиться комплексне теоретико-прикладне дослідження основних правових питань регулювання використання атмосферного повітря; розкривається правова природа відносин по використанню атмосферного повітря. Сформульовані концептуальні положення, обґрунтовані нові пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин по реалізації права громадян на безпечне атмосферне повітря.

Лушпаєв С.А. Вопросы правовой регуляции использования атмосферного воздуха

Проводится комплексное теоретико-прикладное исследование основных правовых вопросов регуляции использования атмосферного воздуха; раскрывается правовая природа отношений по использованию атмосферного воздуха. Сформулированы концептуальные положения, обоснованы новые предложения относительно совершенствования правовой регуляции общественных отношений по реализации права граждан на безопасный атмосферный воздух.

Lushpaev S.A. The Questions of the Legal Adjusting of the Use of Atmospheric Air

The complex theoretic-applied research of basic legal questions of adjusting of the use of atmospheric air is conducted; legal nature of relations on the use of atmospheric air opens up. There are the formulated conceptual positions, the grounded new suggestions in relation to perfection of the legal adjusting of the public relations on realization of the right for citizens on safe atmospheric air.